

*János Zsigmond mint tökéletes uralkodó
Johann Sommer halotti orációjában**

1571 után hunyt el Gyulafehérvárott, hosszú betegeskedés után János Zsigmond, az első erdélyi fejedelem. Az uralkodó halála több vonatkozásban is sajátos helyzetet teremtett. Az Erdélyi Fejedelemség új államalakulat volt, és csupán az 1571-es speyeri egyezmény ismerte el hivatalosan létrejöttét. Az uralkodó végig használta a Magyarország választott királya címet, és változó mértékben birtokolt területeket a fejedelemségen kívül. János Zsigmond utód nélkül halt meg, ezért kérdéses lett a következő fejedelem személye.¹ Uralkodásának utolsó néhány évében János Zsigmond az unitárius egyházat támogató intézkedéseket hozott, iskola és nyomda is az egyház rendelkezésére állt. Halála az unitárius közösség számára is nehéz helyzetet teremtett. A feszült politikai hangulatot érzékeltetik a temetése körüli viták, amelyekről korabeli tudósítók számoltak be:² a temetés ugyan unitárius szertartás szerint zajlott le 1571. május 23-án, Gyulafehérvárott, azonban feltehetően a rendek tiltakozása miatt viszonylagos pompa nélkül rendezték meg.³ Két zsoltár hangzott el, Dávid Ferenc unitárius püspök mondta el a magyar nyelvű halotti prédikációt,⁴ míg Johann Sommer latin nyelvű halotti orációval búcsúztatta a fejedelmet.⁵ Ez utóbbi nyomtatásban is megjelent még ugyanebben az évben Kolozsvárott önálló nyomtatványként, hogy végül két példány maradjon fenn a modern olvasónak: az egyik a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában, míg a másik a marosvásárhelyi Teleki-tékában lelhető fel. Mindkét példány olyan kolligátumba került, amely nem érvényesít különösebb szerkesztői törekvéseket. A nyomtatvány közel felét teszi ki a temetési oráció, ezt követi egy görög és két latin nyelvű epitáfium, valamint az 1570-re datált *Pietas exulans* című vers, végül a kiadványt egy újabb funerációs vers, a *Pietas restituta* című zárja. Dolgozatomban a halotti oráció reprezentációs eszköztárát vizsgálom, elsősorban arra az aspektusra koncentrálni, hogyan ábrázolja a szöveg biografikus elemek felhasználásával az elhunyt János Zsigmondot, mint ideális uralkodót.

* A szerző az MTA BTK Lendület Hosszú reformáció Kelet-Európában (1500–1800) Kutatócsoport tagja, jelen tanulmány e projekt keretében készült el.

¹ OBORNI Teréz, „Az Erdélyi Fejedelemség állama és politikai berendezkedése. »...minden státusok egyenlő értelemmel és akarral, minden úton és módon egymásnak patrocináljunk és egymást óltalmazzuk?», *Korunk* 3 (2013): 8–16.

² HORN Ildikó, *Hűt és hatalom: Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története* (Budapest: Balassi Kiadó, 2009), 80–83.

³ SEBESI Pál, „Adatok az unitárius istentisztelet történetéhez a XVI. századból”, ford. PÉTER Lajos, *Keresztény Magvető* 78, 4. sz. (1972): 198–200.

⁴ Nem ismerünk nyomtatott példányt belőle.

⁵ Johannes SOMMER, *Oratio funebris in mortem illustrissimi et regis virtutibus ornatissimi, vera etiam pietate excellentis Principis ac Domini D. Ioannis Secundi electi Regis Hungariae etc. Qui natus est Anno Domini 1540. Diem vero suum sancte obiit 1571. Mart. 14.* (Kolozsvár: Heltai Gáspár, 1571).

A halottak búcsúztatására készült szövegek kinyomtatása elsősorban a reformáció megjelenésével hozható kapcsolatba. A szakirodalom az észak-németországi területek evangélikus lakosságának körét jelöli meg ennek a gyakorlatnak a kiindulópontjaként. Az első nyomtatott beszédek éppen Martin Luther nevéhez fűződnek, de még a későbbi, például a Luther temetésén elhangzott beszédek is a korai példák közé tartoznak.⁶ A halotti prédikáció, valamint a halotti oráció azonban közel sem volt mindenhol elfogadott. A két szövegtípus egyrészt eltérő elvárásokat teljesített, másrészt különböző feltételek mellett születtek meg. A halotti prédikáció, megmaradva az egyházi kommunikációs térben, az teológiai igazságot kellett, hogy közölje a búcsúztatás során, ezzel szemben az oráció a halotti búcsúztatás világi változataként figyelembe vehette a retorikai és a reprezentációs szempontokat is. Továbbá amíg az előbbi bármilyen temetésen elhangozhatott, addig a halotti oráció elsősorban az előkelők búcsúztatásának lehetett a része.⁷ Mind a halotti beszéd, mind a halotti oráció felbukkan a 16. századi Magyarországon, néhány évtizednyi különbséggel. Az első magyar nyelvű nyomtatott halotti prédikáció 1599-ben jelent meg,⁸ míg az első latin nyelvű halotti oráció épp a dolgozatunk tárgyát képező szöveg.

A szakirodalom neolatin költőként, valamint antitrinitárius gondolkodóként regisztrálta Sommert, és elsősorban ezekhez a területekhez sorolható munkáit értékelte. Teológiai írásait Balázs Mihály tekintette át több tanulmányban is,⁹ míg neolatin munkáival Pirnát Antal foglalkozott.¹⁰ Mind a magyar királyokkal foglalkozó *Reges Hungarici*, mind a moldvai eseményeket tárgyaló *Clades Moldovicae* című műve megjelent 1580-ban Wittenbergben, valamint a Forgách-család támogatásával 1587-ben, ugyanitt Johann Heraclides életét megörökítő latin szövege, mindegyik jóval a szerző halála után.

Sommer 1570-ben érkezhett Besztercéről Kolozsvárra, az unitárius iskolában vállalt rektori állást. A János Zsigmond halálára írt orációjáról elvétve találunk értékeléseket, azonban Lore Poelchau Sommer életpályáját bemutató cikkében reflektál a János Zsigmond temetésére írt szövegre. Álláspontja szerint Báthory István megválasztása előtt jelenhetett meg a nyomtatvány és elsősorban Sommer politikai nézeteit tartalmazza.¹¹

⁶ KECSKEMÉTI Gábor, *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet: A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*, Historia Litteraria 5 (Budapest: Universitas Kiadó, 1998), 137.

⁷ Uo., 162.

⁸ RMNy 851

⁹ BALÁZS Mihály, *Teológia és irodalom: Az Erdélyen kívüli antitrinitarizmus kezdetei*, Humanizmus és Reformáció 25 (Budapest: Balassi Kiadó, 1998), 84–86; BALÁZS Mihály, „Megjegyzések János Zsigmond valláspolitikájáról”, in BALÁZS Mihály, *Hitújítás és egyházalapítás között. Tanulmányok az erdélyi unitarizmus 16–17. századi történetéről*, A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának Kiadványai 8, 33–61 (Kolozsvár: Magyar Unitárius Egyház, 2016).

¹⁰ Johannes SOMMER, *Vita Jacobi despotaе Moldavorum: Wittenberg, 1587*, szerk. PIRNÁT Antal, Hasonmás kiadás, Bibliotheca Hungarica Antiqua 16 (Budapest: MTA Irodalomtudományi Intézet–Akadémiai Kiadó, 1987); PIRNÁT Antal, „Giorgio Blandrata működésének új értelmezése”, in PIRNÁT Antal, *Kiadatlan tanulmányok*, szerk. ÁCS Pál, 131–145 (Budapest: reciti, 2018); PIRNÁT Antal, „Az arianus Biblia: A bibliakritika történetének egy ismeretlen fejezete”, in Uo., , 145–173.

¹¹ Lore POELCHAU, „Johannes Sommer (1542–1574)”, *Humanistica Lovaniensia* 46, 1. sz. (1997): 182–239.

Részletesebb elemzést Pírnát Antal közölt a szövegről.¹² Áttekintésében felhívja a figyelmet a beszéd valláspolitikai fókuszára, valamint az oráció törökábrázolására is.

Nem ez volt azonban az egyetlen szöveg, ami megemlékezett az uralkodó haláláról Christian Schaesius egy latin munkájában is tárgyalja az esetet 1581-ben, továbbá János Zsigmond titkára, Csanádi Demeter magyar nyelvű tudósító éneket szentelt életének. Schesaeus szövege az egyházhoz kötődő eseményeket ismerteti, János Zsigmond korai halálát pedig az uralkodót gyöttrő betegségek mellett egy kocsibalesetnek is tulajdonítja.¹³

Csanádi írása több kiadást is megért, először 1571-ben jelent meg Debrecenben és Kolozsvárott, hogy ezután Debrecenben még háromszor, Kolozsvárott pedig még egyszer kiadják. Az ének alapátétele az, hogy a szerencse forgandó. Erre azonban az a szerző magyarázata, hogy mindent Isten irányít, és mivel ezeket a döntéseket az ember nem ismeri, változékonyak, kiszámíthatatlannak érzékeli az életét. Csanádi azonban arra is felhívja olvasói figyelmét, hogy zúgolódní teljesen felesleges, sőt ez csak ahhoz vezethet, hogy Isten haragját magára vonja az ember. A munka második szakaszában ezt az állítást támasztja alá, mégpedig János Zsigmond életének legfontosabb epizódjaival. Az erdélyi fejedelem alakja Csanádi feldolgozásában exemplumként szolgál arra vonatkozóan, hogyan lehet Istennek tetsző életet élni, valamint, hogyan lehet elviselni az isten által kiszabott megpróbáltatásokat. A szerző másik fontos állítása pedig arra tér ki, hogy János Zsigmond milyen ember. „Én csudálom ki gonozt mondhat ű felőle,/ Nem látom semmi haszna hogy jüne belőle,/ Isten meg tiltja ne szóllyunk fejedelmünkre,/ Erős büntetése hogy ne szályon fejünkre./ Romlo sárból embernek vagyon ü állása,/ Ne csudált azért ha volt mi fogyatkozása,/ Nem volt senkinek tökéletes boldogsága,/ Hadakozni szidalmas immár megholtakra.”¹⁴ Csanádi verses biográfiája nem kevesebbet állít, mint hogy az elhunyt erdélyi fejedelem kiváltságos pozíciója ellenére sem különbözött az átlagembertől. A későbbiekben világos lesz, hogy Johann Sommer éppen ellenkező logika mentén építette fel halotti búcsúztatóját, és nagy mértékben támaszkodott azokra a már bejárattott toposzokra, amelyeket János Zsigmond gyermekkorától kezdve használtak. János Zsigmond esetében az uralkodói reprezentáció azért is kapott kiemelt jelentőséget, mert egy olyan terület tartozott hozzá, amely még nem volt elismert állam. Ezért már 1551-ben regisztrálhatók azok a törekvések, amelyek a legitímáció kérdésére építik fel János Zsigmondról, mint ifjú uralkodóról alkotott képet – ezeket a kérdéseket Horn Ildikó vizsgálta meg részletesen a *Minerva és szablya* című tanulmányában.¹⁵ Legfontosabb megállapításai

¹² PIRNÁT Antal, *Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier in der 1570er Jahren* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961), 34–38.

¹³ Christian SCHESAEUS, „Oratio de origine et progressu inchoatae et propagatae coelestis doctrinae in hac miserrima patria nostra”, in Christian SCHESAEUS, *Opera quae supersunt omnia*, szerk. CSONKA Ferenc, Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series Nova, IV. 344–363 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979), 358. vö.: HORN, *Hit és hatalom...*, 79.

¹⁴ CSANÁDI Demeter, *Vita Ioannis secundi electi Hungariae regis, Scitico sermone a Demetrio Chanadi, eiusdem Principis Secretario miserabiliter decantata* (Debrecen: Csáktonyai János, 1590), Aii1r.

¹⁵ HORN Ildikó, „Minerva és szablya: János Zsigmond portréja”, in *Fortuna vagy Fatum árnyékában? Fejezetek az Erdélyi Fejedelemség történetéből*, szerk. KOVÁCS KISS Gyöngy, 31–49 (Kolozsvár: Komp-Press, 2014).

a következők: az 1551-ben formálódó narratíva az 1560-as évek közepére nyerte el végleges változatát. Eszerint János Zsigmond azért méltó arra, hogy Magyarország választott királya legyen, mert gyermekkorától kezdve megmutatkozott rátermettsége, apja, Szapolyai János révén joga van hozzá, nem utolsó sorban pedig Isten is így akarja. Személyével kapcsolatban számos forrás áll rendelkezésünkre ebből az időszakból: Georg Albani királyi követ 1564 tavaszán, míg Giovanandrea Gromo olasz testőrkapitány 1564 és 1566 között tartózkodott János Zsigmond gyulafehérvári udvarában, mindketten megemlékeznek az uralkodóról, ahogyan az 1569 után tanácsosaként működő Forgách Ferenc sem hallgatta el hírhedten negatív véleményét.¹⁶ Ezek a leírások Forgách kivételével említik műveltségét, érdeklődési köreit is, azonban nem hallgatják el azt sem, hogy az uralkodó betegségekre hajlamos, gyengébb szervezetű alkat. A másik véglelet Jacobus Palaeologus munkája képviseli, amely Jósias királlyal állítja párhuzamba János Zsigmondot.¹⁷

Az előbb említett források azonban nagy hányadukban történeti feljegyzések, követjelentések közé tartoznak, amelyekre nem vonatkoztak azok a műfaji megkötések, amelyek a világi halotti orációit jellemezték. A gyászbeszéd esetében a tartalmat, retorikai felépítést jelentősen befolyásolhatta a megrendelő, lévén a szöveg legfontosabb funkciója az volt, hogy a család, vagy a megbízó reprezentációjához járuljon hozzá. A halotti búcsúztató beszédek jellemzően tartalmazták az elhunyt életrajzát, a halott méltatásához elengedhetetlen volt felmenőinek ismerete, a laudációnak érinteni kellett a szülőket, a neveltetést, továbbá az erényességet, és olyan cselekedeteket, eseményeket, amiket emlékeztetéseknak tartottak.¹⁸

Johann Sommer ezeket a tartalmi és formai elvárásokat teljesíti, azonban az oráció bevezetése mellőzi a patrónus, támogató vagy megrendelő említését. Ezzel szemben a szónok a beszéd kezdetén egyértelműen utal a bonyolult politikai szituációra, elsősorban vallási vonatkozásban, a helyzet ugyanis befolyásolja szónoki pozícióját is. Központi szerepet kap a bevezetésben a dissimulatio alakzata, ugyanis egy olyan közösség tagjaként prezentálja magát Sommer – és természetesen az elhunyt uralkodót is – akik Jézus Krisztus és az apostolok által alapított hitet követik, és mégis arra kényszerültek, hogy más embernek láttassák magukat, elleplezzék hitüket. Az oráció kinyomtatása Sommer megfogalmazása szerint egy olyan lehetőség, amely segítségével ez a rejtőzködés feloldható, és a hangzó helyett az írott szöveg lesz valóban alkalmas médium arra, hogy méltó emléket állítson János Zsigmond érényeinek. A beszéd célkitűzése, hogy a halott fejedelem dicsérete mellett megvalósuljon a hitközösség temetésén elmaradt hagyományainak a felelevenítése is.

¹⁶ FORGÁCH Ferenc, Ghymeszi Forgách Ferencz *Magyar históriája* 1540–1572, közli MAJER Fidel, Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek 16 (Pest: MTA Történelmi Bizottsága, 1866), 459–464.

¹⁷ Idézi: BALÁZS, „Megjegyzések János Zsigmond valláspolitikájáról...”, 33.

¹⁸ KECSKEMÉTI, *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet...*, 163–168.

„Nam vehementer indignum fuerit, nos qui religionem a Christo et Apostolis conditam sequimur, eamque adeo ab Ethnicorum superstitione diversam, ut alii homines videri debeamus, sic indulgere dolori, quantumvis iusto, ut aliquid a gravitate animi alienum, constantia Christiana indignum, vel ab impia desperatione profectum verbo aut facto ostendamus.”

A bevezető oldalakon azzal vet számot Sommer, hogy a gyásznak mi a megfelelő formája és megnyilvánulása. A példák között említi Caesar felett beszédet mondó Brutust, akinek ellenpontja Dávid király a szövegben. Hangsúlyt fektet arra is Sommer, hogy különbséget tegyen az 'adulatio' és 'laudatio' között, elsősorban azért, hogy jelezze, nem akarja Istenhez hasonlatosnak, vagy Istennel egyenlőnek ábrázolni János Zsigmondot. Ez a megjegyzés arra utal, hogy az orátor jól ismeri a laudatív szövegeknek a hagyományát, amelyhez orációjával csatlakozni kíván.¹⁹ A gyászbeszédnek eleinte különálló egysége volt az elhunyt életrajzát tárgyaló szöveg, ez később beépült a beszédekbe, erre jó példák Christian Schesaeus, illetve Szikszai Fabricius Balázs munkái. Johann Sommer sem mellőzi a biográfiát, azonban nyilvánvaló eltéréseket figyelhetünk meg a János Zsigmondot búcsúztató beszéd esetében. Az oráció a kronologikus logika mentén épül fel, azonban a szerző tartózkodik a konkrét adatoktól és évszámoktól. Inkább általános témákat említi, mint a gyermekkor, neveltetés, továbbá János Zsigmond későbbi uralkodása. A beszéd jelentős hányada azzal foglalkozik, hogy János Zsigmond és a 'vera pietas' kapcsolatát bemutassa. Ennek az egyik retorikai eszköze lesz a korábban élt uralkodók életének exemplumként történő felhasználása, és összehasonlítása Erdély első fejedelmének élettörténetével.

A laudatív szövegeknél jellegzetes a dicséért személy származásának tisztázása, amely rendszerint együtt jár azzal, hogy az elődök dicsőségét gyarapítja a szövegben szereplő leszármazott. János Zsigmond esetében ez Szapolyai Jánost és Izabellát jelenti, Johann Sommer mindkét szülőt jól körülhatárolható szereppel mutatja be a szövegben. Szapolyai Jánoshoz a 'homo novus' antik terminust társítja, akiknek névsorában olyan kiválóságok szerepelnek, mint Cicero, Marius, vagy éppen Tacitus. János Zsigmond édesanyjának viszatérő jelzője az özvegy, vagyis vidua. Szerepe a gyermek fejedelem nevelésében nyilvánul meg leginkább a szöveg szerint, ő az, aki megszabja nevelésének irányát. Az özvegyesség mellett Sommer többször megemlíti Izabella és fia száműzött voltát is: „sed vidua, sed exul, filius infans et ipse quoque Rex natus, ac in regni spem a Solimanno ipso conservatus.”²⁰ A száműzöttség tapasztalatához nem antik párhuzamot választ a szerző, hanem egy jól ismert magyar király lesz az előkép. Mátyás király csehországi rabsága válik retorikai párhuzammá annak érzékeltetésére, hogy milyen körülményeket jelenthet, ha családjától és otthonától távol kell, hogy felnőjön egy gyermek. A Mátyás sorsával vont párhuzamot nem csak Sommernél találhatjuk meg, ugyanis Forgách Ferenc történetírói munká-

¹⁹ Adulatio és laudatio egymáshoz való viszonyához vö.: KLANICZAY Tibor, „A nagy személyiségek humanista kultusza a XV. században”, in KLANICZAY Tibor, *Pallas magyar ivadéka*, 41–58 (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985).

²⁰ SOMMER, *Oratio funebris...*, Bi1r.

jában is felbukkan kettejük összevetése, nem meglepő módon János Zsigmond számára előnytelen módon. Forgách ugyanis Mátyás király haláláért teszi felelőssé János Zsigmondot és nemzetségét, emiatt pedig azt a tényt, hogy János Zsigmond utód nélkül hunyt el, úgy interpretálja, hogy jogos isteni büntetés sújtotta a családot.

A származás tárgyalását a gyermekkor követi, amely azt az állítást argumentálja, hogy a fejedelem már gyermekkorában birtokában volt minden olyan erénynek, amely jellemzi a jó uralkodót. Ezt pedig annak köszönheti, hogy a neveltetése megfelelően készítette fel erre a szerepre. A szónok azt sem hallgatja el, hogy Isten támogatásának mi lehet a hátterében. Az ifjú fejedelem szenvedései és az őt ért sorscsapások miatt részesülhet az isteni védelemben. Ennek ábrázolása nem független a török nép bemutatásától. Pirnát Antal is megállapította,²¹ hogy Sommer ugyan a kora újkori narratíva elemeihez igazodva a törököket barbárokként tartja számon, azonban Szulejmán mégis kivételt képez. A szultán János Zsigmonddal szemben ugyanis együttérzést tanúsít, ami éppen barbár mivolta miatt figyelemreméltó magatartás. Isten segítségét azzal érdemelte ki János Zsigmond, hogy látta, a saját népe elúzi hazájából, és pont a barbár ellenség az, aki segítségére van. Sommer érvei nyilván arra szolgáltak, hogy magyarázatot adjon az Oszmán Birodalommal létesített szoros kapcsolatra, azonban ez teljesen ellentétes az egyéb korabeli szövegek értékelésével. A török segítségen a legtöbb forrás ironizál, mint a már említett Csanádi Demeter éneke, amely a farkas és a bárány párhuzamot használja a hatalmi viszonyok érzékeltetésére. „Kiralnetul az Csalár ottan azt kivana,/ Fiat taborba hozza ki küldene latna,/ Oltalmat mint az farkas barannak ajanla,/ Meg mutatat mert Budat kezehez kapcsola.”²²

Az oráció számos helyen nyomatékosítja a fejedelem erényeit, amelyek közül a türelmet és a clementiát emeli ki. Természetesen minden létező erénnyel rendelkezett az uralkodó, Sommer szerint semmilyen negatív tulajdonsága nem volt János Zsigmondnak. Mások szerint viszont volt bőven hibája, nem csak Forgách Ferenc munkájára gondolhatunk itt, más források is említenek szótlanságot, depressziót, de az igazán vad vádak mégis Forgách hagyta az utókorra.²³ Az alkoholizmus mellett az eretnek nevelés is felbukkan János Zsigmond bemutatásánál, ez utóbbi a temetési beszédben nyilvánvalóan más megvilágításba kerül. Az uralkodót Sommer búcsúztatása úgy ábrázolja, mint aki a tisztaság és erényesség példáit tartalmazó szövegeket olvasott, egyszersmind ez a tény is érvként szolgál arra, hogy felkészült az uralkodásra. Emellett az igaz hitre tanító írásokat nevezi meg a szöveg, mint amiket rendszeresen forgatott a fejedelem.

A temetési beszédben az igazi, tiszta hit ellenfelei továbbra is a pápisták. A szónok hosszú sorokon keresztül taglalja afeletti értetlenségét, hogy nem vettek tudomást bizonyos dogmatikai kérdésekről. A pápa azért értelmezhető ellenfélként, mert elrejti a Szentháromságról szóló tanításokat, így azokat nem lehet megítélni és tanulmányozni.

²¹ PIRNÁT, *Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier...*, 36.

²² CSANÁDI, *Vita Ioannis secund...*, Aii1r.

²³ HORN, „Minerva és szablya...”, 42–43.

„Interim autem legerent eorundem qui profligaverant, testimonia: Papam ex multis aliis unam hanc de Deo Trinitate doctrinam retinuisse incorruptam, quid queso potuerunt iudicare aliud, quam aut causam ipsis, cur researent multa, nullam fuisse, aut inepta temeritate ab illis confirmari imprudenter, quod re ipsa prius damnassent.”²⁴

Ez az állítás az oráció után olvasható versekben is felbukkan, a második latin nyelvű epitáfium azért is dicséri János Zsigmondot, mert felszámolta azokat az eretnekségeket, amiket a pápa terjesztett el.²⁵

János Zsigmond nevelése, olvasottsága a legtöbb portréban jelentős figyelmet kap. Forgách Ferenc negatív hangvételű tudósításában is felbukkan az a mozzanat, hogyan oktatják az ifjú fejedelmet. Forgách szövegében azt olvashatjuk, hogy elhallgatják János Zsigmond előtt az evangéliumok és a tanítások valódi tartalmát, a disszimuláció Forgáchnál annak az eszköze, hogy a hamis tanítók felkészítsék az uralkodót arra, hogy az ariánus hitet fogadja el egyetlen, igaz hitként, tulajdonképpen mit sem sejtve, de eretnekséget kövessen el. Az erdélyi fejedelem emlékezetének megalkotásában központi szerepet kap az a probléma, hogyan értelmezhető a tanítások, hogyan kell interpretálni a dogmákat. A szöveg helyes megértése fontos mozzanat a halotti beszédben is, amire több helyen utal Sommer, mondván, hogy a felekezetek közötti különbség nem a tanítás alapjául szolgáló szövegekben van, hanem azok alapos olvasásában és interpretálásában. Éppen ezt kéri számon a katolikusokon a szónok:

„Quid quod omnes Papistarum de Logo, de generatione ipsius ex Essentia Patris, de processione Spiritus, de duabus Naturis etc locutiones apud Platonem, Plotinum et alios Philosophos ad verbum reperiri descriptas non ignorabat? His, ut dixi, causis nostri Principis confirmatus est animus, ut prospecta Sophisticæ istius perplexitate, in eas veniret cogitationes, verisimile non esse, Deum, qui se colit ab hominibus ex toto corde velit, eiusque cultus certam formam præscripserit, de industria ita loqui voluisse, ne ab illis intelligeretur.”²⁶

A beszéd utolsó lapjait Sommer teljesen a vallási polémiáknak szenteli, itt fejt ki a véleményét a Szentháromság-tanról is. Pirnát Antal és Balázs Mihály kutatásaiból tudjuk,²⁷ hogy Sommer az antitrinitarizmuson belül is a nonadorantista irányzathoz sorolható, noha ez specifikusan nem érhető tetten a temetési oráció szövegében. A búcsúztató gondolatmenete szempontjából az elhunyt uralkodó emlékezetes tettei egyértelműen az igaz, romlatlan hit védelméhez tartoznak, hiszen tanulmányai felkészítették arra, hogy felismerje a

²⁴ SOMMER, *Oratio funebris ...*, Ciii1v.

²⁵ „Præstitit hoc uno Generosus nomine Princeps/ Summaque complexus brevis est:/ Dum studuit veros pietati reddere cultus/ Idola Papæ exterminans.” SOMMER Johannes, „Aliud”, in SOMMER *Oratio funebris in mortem illustrissimi et regis virtutibus ornatissimi, vera etiam pietate excellentis Principis ac Domini D. Ioannis Secundi electi Regis Hungariæ etc. Qui natus est Anno Domini 1540. Diem vero suum sancte obiit 1571. Mart.14. Diii1r* (Kolozsvár: n.a., 1571).

²⁶ SOMMER, *Oratio funebris ...*, Ciii1v.

²⁷ Például: SOMMER, *Vita Jacobi despotæ Moldavorum: Wittenberg, 1587.*; BALÁZS, *Teológia és irodalom ...*, 84–88.

valódi dogmákat, és ezért Sommer egyáltalán nem törődik azzal a kérdéssel, hogy mikor fordult az antitrinitarizmus felé a fejedelem. Ez az a kérdéskör, amellyel kapcsolatban ki-törölhetetlen személyes emlékei vannak, így azt a fordulatot használja, hogy amíg él, emlékezni fog arra, hogy milyen fáradozásokkal járt az igaz hit terjesztése:

„Memini ipse, ac dum vixero, semper meminero, non eos tantum, qui magnis laboribus, non minori etiam periculo, primum doctrinae huius repurgationi in regno hoc manus admovissent: Verum etiam alios cum aetate, tum doctrina ac iudicio longe inferiores, suam de religione sententiam summa cum libertate apud eum pronunciare, ac benigne admodum audiri solere.”²⁸

Az első erdélyi fejedelem személyéről és tevékenységéről szóló korabeli beszámolók jelentős mértékben formálták a későbbi narratívát, hiszen unitárius uralkodóként él elsősorban az emlékezetben János Zsigmond uralkodása. A központi probléma minden esetben az eretnesség kérdése. Johann Sommer halotti beszéde az unitárius pozíció felől ábrázolja a fejedelmet, ennek révén válhat az egyetlen igaz hit védelmezőjévé. János Zsigmond hitéletéről tudjuk, hogy katolikus neveltetést kapott, a szakirodalomban nem lezárt probléma az a kérdés, hogy pontosan mikor is lett unitárius János Zsigmond. A datálással kapcsolatos problémákat Balázs Mihály foglalta össze egy tanulmányában, ahol számos érvet hoz fel arra, hogy valószínűleg az 1560-as évek legvégén következhetett be ez a változás.²⁹ Amennyiben áttekintjük a fejedelem intézkedéseit, akkor korábban semmilyen adat nincs arra vonatkozóan, hogy kifejezetten az unitárius egyházat támogató határozatokat hozott volna. A János Zsigmond portrékat azonban egyáltalán nem foglalkoztatta az unitárius hitre való áttérés, konverzió folyamata, egyetlen esetben sem találkozunk konverziós narratívával. Johann Sommernél sincsen ez másképp. A halotti oráció az életrajzi elemekből annyit sejtet és közöl, amely alátámasztja azt a biografikus gondolatmenetet, hogy János Zsigmond száműzetése, neveltetése és megpróbáltatásai arra készítettek fel, hogy felismerje az igazi keresztény tanításokat, amelyek értelemszerűen az unitárius tanok. Ennek a fejlődésnek az ábrázolása érdekében az életrajznak a korban igen népszerű plutarkhoszi modelljét alkalmazza: sorra veszi a fejedelem származását, családját, gyermekkorát, tanulmányait. Azonban évszámot, konkrét eseményeket elvértve találunk a szövegben, annál inkább ráirányítja az olvasó figyelmét János Zsigmond jellemére, valamint azokra a mozzanatokra, amelyek hozzájárultak erényességéhez. János Zsigmond tulajdonságai egyben bizonyítják azt is, hogy a fejedelem rendelkezett a pietasszal, valamint követendő példává teszük életét és tevékenységét, hogy száműzöttként is megőrizte és tanulmányozta az igaz hitet, továbbá visszatérése után helyreállította az egyházi állapotokat.

„Verum satis illi debet, esse quod primus omnium Regum extitit, sub cuius imperio et doceri ceperit rectius, quam multis ante seculis fuerat factum, et progressus quoque mediocres fecerit Christi Evangelium, Ut ita patronus exulantis iam olim pietatis, ac cultus divini instaurator perhibeatur: quo nomine neque

²⁸ SOMMER, *Oratio funebris...*, Ciiii1r.

²⁹ BALÁZS, „Megjegyzések János Zsigmond valláspolitikájáról...”, 53.

illustrius, neque bono rege dignius, ullum unquam auditum est. Exemplum certe reliquit eiusmodi quod si pluribus regibus imitari libeat, facilis futura sit divinationo, Christianam rem brevi tempore non paulo melius habituram.³⁰

Sommer narratívája egy vallásvédő uralkodói képet alakít ki, amely azonban egy egyenes vonalú fejlődés és felkészülés eredménye, ebben az értelemben egy állandó, változatlanul erényes és tökéletes uralkodót mutat be a szöveg. Érdemes ezen a ponton Balázs Mihályt idézni, aki a következőt írta a János Zsigmondot tárgyaló szövegekről: „[...] ezek a summázó jellemzések még a szokásosnál is nagyobb mértékben változatlanok és szinte mozdatlanok ábrázolják, s a vallási nézeteit változások sorozatában bemutatott szemlélet nem csupán a népszerűbb összefoglalásokból hiányzik, hanem még a szakszerűbb munkákból is.”³¹ Ezt árnyalja Szabó Péter megfigyelése, aki Sommer János Zsigmond búcsúztatására írt epitáfiumában vette észre a békét elhozó fejedelem mellett a hódító uralkodót dicséző sorokat. János Zsigmond utóéletében ugyanis a 'princeps pacis' mellett felbukkan a 'princeps belli' képzete is.³²

A beszéd keletkezésének kontextusához további adalékot szolgáltathat a célközönség kérdése. Az oráció bevezetése egyértelműen utal az unitárius közösségre, vagyis a szöveget szánhatták a hitközösségnek. Azonban a megjelenés időpontja nem zárja ki azt a lehetőséget sem, hogy az akkor még nem eldöntött utódlást kívánta befolyásolni. A katolikus Báthory István és Báthory Kristóf mellett ugyanis az unitárius hitre tért Bekes Gáspár, illetve Hagymássy Kristóf is esélyes volt a fejedelmi címre.³³ Bekes Gáspár igényét is támogathatta Sommer temetési orációja,³⁴ ehhez illeszkedik az igaz hitet felismerő és megóvó uralkodó alakja. A kérdés eldöntésére sajnos semmilyen forrás nem áll rendelkezésünkre, így csupán azt konstatálhatjuk, hogy amennyiben az utóbbi is célja volt a szövegnek, akkor ez nem valósult meg. Báthory István lett a következő erdélyi fejedelem a törökök és az erdélyi rendek támogatásával, és ezzel az unitárius terjeszkedésnek is vége szakadt. Johann Sommer további tevékenységéről nincs adatunk, mindössze annyit közölnek a kalandos életet élő humanistáról a források, hogy 1574-ben pestisben hunyt el.

TÜNDE MÓRÉ

John Sigismund as the ideal monarch in Johann Sommer's eulogy

The reign of the first prince of Transylvania, John Sigismund did not prove to be easy, as the Principality was not completely established until the Treaty of Speyer in 1570. The public representation of Prince John Sigismund placed great importance upon his education and virtues since his early childhood in order to influence the public opinion, and portray him as a legitimate monarch. However, his untimely death created a difficult political situation in the Principality, as there was no heir

³⁰ SOMMER, *Oratio funebris...*, Cíiii1v.

³¹ BALÁZS, „Megjegyzések János Zsigmond valláspolitikájáról...”, 34.

³² SZABÓ PÉTER, „Kulturális összefonódás, politikai emlékezet Bocskai István János Zsigmondhoz való viszonyában”, in SZABÓ PÉTER, *Jelkép, rítus, udvari kultúra, reprezentáció és politikai tekintély a kora újkori Magyarországon*, 138–146 (Budapest: L'Harmattan, 2008)

³³ HORN, *Hűt és hatalom...*, 82.

³⁴ PIRNÁT, *Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier...*, 37.

MÓRÉ TÜNDE

apparent at the time of his decease. Furthermore, the prince favored the Unitarian Church in the last period of his life, which created further conflicts after his passing. The anti-Trinitarian humanist, Johann Sommer wrote a Latin funeral oration on him, which was published in 1571. The text reflects upon the political difficulties of the period, introducing John Sigismund as the ideal monarch who defends the true faith and church. In this paper, the context and the sources of this work are discussed, focusing on the role of biographical details in particular.